

ВІДГУК

офіційного опонента на рукопис дисертації Вікторії Михайлівни Дяченко «Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – історія та археологія

Актуальність теми дисертації та її зв'язок із науковими програмами

Просопографічні студії, яких й не так багато в сучасному історієписанні, дають можливість не лише відтворити життя і творчий шлях особи, його родини, але й реконструювати дух доби, особливості суспільно-політичних та етнокультурних процесів у регіоні, а відтак дозволяють краще розкрити етнокод народу, його культурно-освітні надбання. Власне нова докторська студія В. М. Дяченко ще раз актуалізує необхідність дослідження просопографічної складової українського етнодержавотворення, особливостей українсько-польських міждержавних і міжнаціональних взаємин у галузі культури, науки та освіти у ХХ столітті. Без з'ясування тогочасних історичних реалій важко збагнути наступні трагедії – окупаційну політику тоталітарних/авторитарних влад на українських землях, зокрема денационалізацію сфери освіти та культури, пацифікацію галицьких і волинських сіл, нищення сотень православних церков і каплиць на Холмщині у міжвоєнну добу, криваве українсько-польське військово-політичне протистояння на Волині та в Галичині в роки Другої світової війни, політику колонізації у добу ПНР та ін.

Опонована дисертація написана в контексті наукових планів і програм Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

Основні наукові положення та висновки праці сформульовано в процесі всебічного й критичного аналізу української та зарубіжної історіографії, опублікованих та неопублікованих документів з архівів, бібліотек і музеїв України та Польщі. Обґрунтованість наукових положень забезпечено

опрацюванням достатньої кількості різновидових джерел і літератури (459 позицій). Опонована дисертація побудована на засадах наукової об'єктивності та історизму. У дослідженні насамперед використано проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний та біографічний методи, принципи наукового плюралізму, регіоналістики. Використані методи та принципи міждисциплінарного дослідження допомогли дисертантці об'єктивно відтворити роль та місце особи, конкретного науковця у суспільно-політичних і воєнних подіях, науковому житті, зробити певні узагальнення та висновки, які відтворюють всю складність етнополітичних трансформацій на українсько-польському пограниччі у ХХ ст. Матеріали дисертації є підставою для формування нової нетравматичної культурної пам'яті, толерантної історичної політики України, всебічного розкриття складних етнокультурних процесів та наукового життя в Україні та Польщі новітньої доби.

Основні положення та висновки дисертантки науково обґрунтовані. Авторка вміє критично аналізувати історіографію та джерельний комплекс, вступати у наукові дискусії, робити оригінальні узагальнення та висновки, практичні рекомендації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їхнього використання у науковій та педагогічній праці, при підготовці узагальнювальних та спеціальних праць з новітньої історії, культури та освіти України та Польщі, навчальних спецкурсів для закладів вищої освіти, присвячених історичному краєзнавству, проблемам регіоналістики, українсько-польським відносинам у новітню добу, а також у формуванні міждержавних програм щодо розвитку прикордонних регіонів, об'єктивного висвітлення локальної історії.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їхнього викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних дисертанткою результатів полягає у комплексному дослідженні наукової та культурно-просвітницької діяльності

Олександра Цинкаловського (1898–1983), досвідченого археолога, історика-волинезнавця, організатора музейного руху в західному регіоні України.

Опубліковані здобувачкою статті у фахових наукових виданнях сповна відображають новачі опонованої дисертаційної праці й апробовані у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, кафедральних семінарах.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Зміст роботи відповідає темі опонованої дисертації, її структура загалом не викликає заперечень. Вказана дисертаційна праця складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами, загальних висновків, списку використаних джерел (459 позицій). Загальний обсяг праці – 256 сторінок, з них основний текст – 193 сторінки.

У **вступі** розкрито наукову актуальність та практичну значимість теми, означено об'єкт і предмет, мету і основні завдання дисертації, її апробацію у наукових публікаціях в Україні та Польщі, міжнародних та всеукраїнських конференціях.

У **першому розділі** авторка критично проаналізувала українську та зарубіжну, насамперед польську, історіографію проблеми; при цьому особливу увагу звернула на студії сучасних українських істориків, присвячені різним етапам українського етнодержавотворення, регіональній політиці Російської імперії, Другої Речі Посполитої, СРСР/УРСР, національно-освітній політиці влади ПНР, актуальним проблемам регіональної історії Волині та Галичини, особливостям українсько-польських відносин, які прямо або опосередковано впливали на сферу культури, науки та освіти.

Не викликає заперечень також джерельна база праці, використання здобувачкою неопублікованих документів з архівів, бібліотек і музеїв України та Польщі, фундаментальних археографічних публікацій, маловідомих праць О. Цинкаловського. Вдало показано проблему термінологічного забезпечення дослідження. Авторка розкриває бачення О. Цинкаловським термінів «Волинь», «Історична Волинь». Схвально, що здобувачка не користується польськими

кальками термінів «креси», «східні креси», «Східна Малопольща», які в українській історичній пам'яті/культурі мають негативну конотацію. Цього ж ми повинні також вимагати у наших польських колег – істориків, етнологів, культурологів, політологів.

Другий розділ розкриває становлення особистості та формування світогляду майбутнього вченого і громадського діяча, актуалізує окремі сюжети приватного життя О. Цинкаловського та його родини. Зрештою, повністю відсутні спеціальні дослідження, присвячені аналізу родинної традиції Цинкаловських. Доведено: не зважаючи на те, що серед предків О. Цинкаловського були представники польських шляхетських родів, навіть німці і татари, однак це, а також перебування вченого далеко від рідної землі не завадило йому стати справжнім патріотом України, дослідником історії та культури малої Батьківщини – Волині. На великому джерельному матеріалі розкрито також наукове оточення О. Цинкаловського (Іларіон Свенціцький, Іван Шендрик, Іван Крип'якевич, Вітольд Ауліх, Лариса Крушельницька, Ігор Свешніков та ін.), що сприяло його науковому вишколу та громадянському становленню, особливо в умовах української бездержавності, панування чужинецьких влад й зневаги до української культури, освіти і науки. Сповна розкрито також культурно-освітню працю О. Цинкаловського і лавах Української студентської громади (Варшава), редакції газети «Українська нива» (Варшава), його взаємини з громадсько-політичними діячами Західної України, насамперед Самійлом Підгірським, членом Української Центральної Ради, депутатом Польського сейму, редактором українських часописів Волині, головою управи Ковельської повітової «Просвіти». Авторка дисертації також справедливо стверджує, що чималу творчу наснагу молодому краєзнавцеві давала діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

У третьому розділі показано наукову та суспільно-практичну значимість творчої спадщини О. Цинкаловського.

Авторка дисертації фахово проаналізувала археологічні здобутки вченого, показала діапазон його зацікавлень – від палеоліту (Крем'янець, Бодаки, Борки, Стара Гута), трипілля (Бодаки) до середньовіччя (Зимнівське городище,

Пересопниця). Стверджено, що його здобутки були оцінені вченими академічних інституцій АН СРСР, а згодом НАН України і МОН України (Маркіян Смішко, Юрій Захарук, Михайло Кучинко, Михайло Пелешин, Денис Козак, Віра Гупало, Віталій Конопля, Григорій Охріменко, Сергій Панишко, Володимир і Святослав Шоломенцеви-Терські). Археологічні студії О. Цинкаловського також часто цитують сучасні польські археологи. Як відомо, значна частина виявлених знахідок у Зимно нині зберігається в Археологічному музеї Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України й чекає нових дослідників.

Цілком виправданим є розлогий аналіз краєзнавчих студій (3.2) вченого, який авторка дисертації слушно зараховує до інтелектуального фонду вітчизняного краєзнавства. У дисертації насамперед виділено означення О. Цинкаловським топонімів «Волинь», «Історична Волинь», показано їхні географічні границі та етнокультурні фронтири. Відзначено висновок вченого, що не лише Придніпров'я, але й Прикарпаття і Волинь є генетичними центрами України (с. 133).

Авторка праці слушно зазначає, що на базі великого емпіричного матеріалу (5,6 тис. місцевостей Волині – міст і містечок, сіл, колоній, хуторів, рік, озер, боліт, урочищ та ін.), зібраного у власних експедиціях та на базі аналізу наявної історіографії, вчений підготував фундаментальний двотомний словник «Стара Волинь і Волинське Полісся», який не оцінили функціонери інститутів АН УРСР, а тому він побачив світ 1984 р. у діаспорі, завдяки Інститутові дослідів Волині (Канада). Він до сих пір не втратив свого наукового і суспільно-практичного значення.

Як свідчить рукопис дисертації, чи не найбільшим надбанням краєзнавця О. Цинкаловського є його історико-краєзнавчі нариси про Володимир, Ковель, Шумськ, Пересопницю. В. Дяченко слушно зауважує верифікацію науковцем сотень назв походження міст і сіл, аналіз краєзнавцем етапів освоєння території Волині. Власні верифікації/локалізації валів, окремих будівельних об'єктів учений звіряв і доповнював усними переказами й легендами, давніми картами; чимало оригінальних картосхем він виготовив власноручно.

На основі студій О. Волинець, В. Ошуркевича та власних В. Дяченко узагальнила оригінальний етнографічний доробок (3.3) О. Цинкаловського, який велику увагу приділяв експедиційній фіксації, систематизації та аналізу автентичного матеріалу. Як слушно зауважує здобувачка, чимало фольклорних спостережень вченого щодо прислів'їв, повір'їв (при полюванні та рибальстві), історичних легенд, пісень, весільних обрядів та інших проявів духовної культури українців не втратили свого значення і для нинішніх дослідників повсякдення Волині та Полісся, про що свідчать фундаментальні колективні та індивідуальні праці Інституту народознавства НАН України (м. Львів).

Здобувачка доводить корисність спостережень і зауваг О. Цинкаловського щодо можливих волинських шляхів Т. Шевченка, волинського коріння родини Гоголів, самобутність лемківської культури українсько-польсько-словацького пограниччя, зокрема його сакрального і народного мистецтва (творчість майстра наївного малярства Н. Дровняка, якого в останні десятиріччя безпідставно «приватизує» польське мистецтвознавство).

Четвертий розділ розкриває теоретичні узагальнення та практичні поради О. Цинкаловського щодо розвитку вітчизняного музейництва. Здобувачка показує творчі зацікавлення вченого, його колекціонування пам'яток старовини, передачу більшої частини з них до Архіву історії Унії, бібліотеки «Студіону» (Львів), Державного археологічного музею у Варшаві, Волинського музею при Крем'янецькому ліцеї (від 1937 р. – самостійного закладу), охарактеризовано діяльність О. Цинкаловського на посаді директора цього музею у 40-і роки ХХ ст. – одного із кращих на Правобережній Україні; саме тоді при ньому функціонував ботанічний сад і природний заповідник. Як свідчить рукопис дисертації, здобувачка ретельно опрацювала фонди сучасного Кременецького краєзнавчого музею, документи якого дозволяють детально відтворити концепцію та експозиційний план музею радянської доби, на який мала вплив ідеологія тоталітарної влади СРСР. Тоді ж вчений обґрунтував необхідність створення в Україні так званих регіональних скансенів – музеїв під відкритим небом, зокрема й у Луцьку. Вказаною ідеєю, як відомо, також жив митрополит Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький, з яким був

знайомий волинський краєзнавець, який регулярно переписувався з його архіваріусом, старшиною Армії УНР І. Шендриком.

Певне місце в дисертації займає аналіз мистецтвознавчих та історико-архітектурних студій О. Цинкаловського. Йдеться, насамперед, про аналіз його публікацій щодо дерев'яних церков Галичини і Волині (т. зв. тризрубних церков), оборонні споруди українсько-польського пограниччя, окремі дерев'яні й кам'яні хрести. Цінною є також гіпотеза вченого про те, що християнство проникло на Волинь з Моравії й запроваджено «не раптово», а впродовж певного часу (с. 159).

Здобувачка також доводить чималу наукову цінність авторських інтерпретацій у ділянці сфрагістики (княжі, цехові і братські печатки, торгові пломби та ін.). Вона вважає новаторськими студії вченого з гідрології (аналіз торгових шляхів, товарного імпорту, прирічкових скарбів та ін.). Не втратили наукової вартості філологічно-літературознавчі зацікавлення О. Цинкаловського, зокрема щодо аналізу творчості Лесі Українки, Уласа Самчука, Юрія Косача та ін.). Погоджуємося зі здобувачкою у тому, що потребують нових узагальнень праці вченого із зарубіжної україніки.

Відсутність (наявність) порушень академічних доброчесності

У дисертації Вікторії Михайлівни Дяченко «Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського» порушень норм академічної доброчесності не виявлено.

Відповідність змісту анотації, основним положенням дисертації, зауваження, дискусійні проблеми

Зміст анотації відповідає загальним висновкам і розкриває основні положення дослідження, які відзначаються достовірністю, мають наукову новизну і оформлені згідно з вимогами Порядку присудження наукових ступенів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 547 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

Насамкінець висловимо здобувачці декілька зауважень і побажань рекомендаційного характеру.

1. Історіографічно-джерельну базу праці могли би збагатити книги та статті Наталії Булик – про польську, зокрема й західноукраїнську, археологічну науку міжвоєнної та повоєнної доби; Андрія Портнова – про українське науково-освітнє життя у Варшаві цієї ж доби; Омеляна Вішки та Романа Шагали – про національно-культурне життя, українські студентські та фахові організації, редакції газет у Варшаві першої половини ХХ ст.

2. Небажаним є вживання терміну «громадянська війна» на Україні, який нині означається як російсько-українська війна 1918–1920 рр.

3. Коректнішим, на нашу думку, є вживання неетнічних означень: «нацистська окупація», «гітлерівські війська», «нацистська влада», а не «німецька влада».

4. Сміливіше і системніше необхідно вживати історичні топоніми дорадянської доби – Крем'янець, Володимир та ін.

5. Глибшого аналізу, на нашу думку, потребують лемкознавчі та холмознавчі студії О. Цинкаловського; йдеться не лише про зміст цих робіт, а й суспільно-політичні обставини їхнього написання.

Загальний висновок про дисертацію, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України

Опонована дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням з актуальної проблеми новітньої історії та культури України й Польщі, достовірність її основних положень і висновків підтверджена критичним аналізом історіографії та використанням оригінального археографічного матеріалу.

Загальні висновки дисертації відповідають її меті та завданням. Основні положення роботи, її емпіричний матеріал та оригінальні висновки мають не лише теоретичне, але й суспільно-практичне значення. Дисертаційна праця стане в нагоді дослідникам історії України та Польщі, а також викладачам університетів для підготовки спецкурсів з історичного краєзнавства,

музеєзнавства та пам'ятко-охоронної діяльності, історії українсько-польських відносин, музейним працівникам для творення тематичних експозицій та переносних виставок, присвячених історії українського державотворення.

Підсумовуючи аналіз тексту дисертації Вікторії Михайлівни Дяченко «Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського», засвідчуємо його комплексність і довершеність. Наукова новизна одержаних результатів, повнота їхнього викладу в опублікованих працях свідчать про наукову самостійність авторки, високий рівень підготовленості дослідження. Дисертація Вікторії Михайлівни Дяченко «Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України від 3 лютого 2017 р. за № 155/30023) та пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167), а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
доктор історичних наук, професор

Литвин М. Р.

10 січня 2022 року

